

УДК 811.163.2:81'373.45

I. С. Огієнко

ФУНКЦІОНАЛЬНО-СЕМАНТИЧНІ ОСОБЛИВОСТІ ДИСКУРСИВНОГО СЛОВА «АМАН»

(на матеріалі текстів сучасних болгарських мас-медіа)

Стаття присвячена дослідженню походження, значення та функціонування запозиченого дискурсивного слова *аман* у сучасній болгарській мові. Описано його вихідну концептосферу, зроблено комплексний аналіз семантичних, морфологічних, синтаксичних, структурних і комунікативних характеристик.

Ключові слова: *аман*, дискурсивні слова, запозичення, семантика.

This article describes the etymology, semantics and functions of borrowing discourse word *aman* in modern Bulgarian language. The analysis demonstrates the etymology of concept *aman*, semantic, morphological, syntactic, structural and communicative characteristics of *aman*.

Key words: *aman*, discourse words, borrowing, semantics.

Дослідження дискурсивних слів є актуальною проблемою сучасного мовознавства. Цю групу слів активно вивчають з 50-х років ХХ ст. Існує значна кількість праць, присвячених опису дискурсивних слів, що відрізняються методами та підходами до їхнього аналізу. Це пояснюється неоднорідною частиномовною належністю вказаної групи лексем, їхньою семантичною і функціональною багатозначністю.

На сьогодні термін «дискурсивні слова» широко застосовують у дослідженнях з мовознавства. Він пов'язується з «особливою групою слів, принципово важливою властивістю яких є їх безпосередній зв'язок з функціонуванням дискурсу» [Дискурсивные слова... 1998, с. 7] для забезпечення його формально-граматичної та змістової зв'язності. У болгарській

мові значна кількість дискурсивних слів запозичена з турецької. Це зумовлено тривалим тісним контактуванням болгарської та турецької мов і ситуацією білінгвізму, що існувала протягом кількох століть. До таких дискурсивних слів і належить лексема *аман*.

Мета цього дослідження – проаналізувати контекстуальні випадки вживання дискурсивного слова *аман* і визначити його семантичні та граматичні характеристики, місце у структурі висловлювання.

Ілюстративний матеріал для статті добрано зі сторінок газет «Сега», «Дума», «Труд», «Луд труд», частину контекстів підібрано в довільному порядку з мережі Інтернет за допомогою пошукової системи Google (www.google.com), яка дає можливість використовувати Інтернет як великий хаотичний корпус. Деякі приклади взято зі статті А. Лазарової [Лазарова 2005].

Основна проблема під час опису дискурсивних слів полягає в тому, щоб пов'язати значення таких слів, яке подається у словниках, зі значеннями в контекстах, де вони вживаються [Левонтина 2005]. У більшості лексикографічних описів дискурсивні слова представлені як лексеми без значення; наводяться лише типи контекстів, у яких вони використовуються; або ж наводиться дуже узагальнене значення, і при цьому залишається не зрозумілим, як воно реалізується в конкретних контекстах. Оскільки дискурсивні слова тісно пов'язані з контекстом, а розмежування значення такого слова та значення контексту є доволі складним, то для багатьох дискурсивних слів характерна здатність повністю збігатися з контекстом, дублюючи семантику його окремих фрагментів. На думку І. Левонтіної [Левонтина 2004, с. 305], ототожнити тлумачення дискурсивного слова ще складніше, ніж повнозначного. Порівняно з повнозначними словами, вживання дискурсивних значною мірою недоосмислене та невідрефлектоване [Левон-

тина 2004, с. 305]. Формулювання тлумачень дискурсивних слів не базується на мовній свідомості – у носія мови не виникає відчуття, що, вживаючи таке слово, він передає значення.

Дискурсивне слово *аман* має арабське походження та запозичене в мови балканського мовного союзу – болгарську, грецьку, сербську і румунську – через посередництво турецької.

У турецькій мові *aman* є релігійно-культурним концептом, що виражає поняття про божу милість як збереження життя. У турецько-болгарському словнику Михайла Янчева [Лазарова 2005, с. 245] *aman* представлено у двох окремих статтях: *aman 1* «милість, помилування, пощада, прощення» і *aman 2* «ох! на жаль! О, Боже мій! Помилуйте!». Іменник *aman* пов'язаний із законами шаріату, що є живим у мовленнєвій свідомості сучасних турків. Священна війна – джихад – часто закінчувалася мирним договором про підкорення ворогів мусульманам. Переможці отримували право на життя за умови, якщо заплатять за нього. Саме акт примирення називався «аман», тобто пощада, помилування. У сучасній турецькій мові *aman* вживається насамперед у функції вигуку. Слово *aman* виражає попередження про небезпеку чи загострює увагу адресата на якійсь прихованій загрозі, виражає захоплення чи незадоволення.

Саме останнє значення було запозичене й розвинуте в болгарській мові. На сьогодні ідея про Боже помилування та прощення не усвідомлюється болгарами. Це значення збереглося лише в словниках – прохання милості, пощади в муці та відчаї [Речник на турските думи... 2000] чи настійливе прохання про допомогу [Лазарова 2005, с. 244]. *Аман* у значенні «помилування, пощада» зрідка вживається в текстах на історичну тематику. Наприклад: «Когато вие се изправихте срещу нас, ние ви помолихме за аман (милост) за нас, нашето потомство, нашата собственост и хората от нашата общност». – (Коли ви піднялися проти нас, ми вас попросили помилувати нас,

наших нащадків, нашу власність і людей нашої спільноти)»* [www.bulgares.org/prosveta/istoria_11/22.3.html]. Пояснення в дужках свідчить про те, що це значення слова *аман* може бути незрозумілим. Можна припустити, що в сучасній болгарській мові субстантивне значення слова *аман* імпліцитно наявне у вислові-проханні *аман-заман* – «маю крайню потребу; допоможіть!» [Речник на чуждите думи... 2002; Тълковен речник... 2003]; «ради Бога» [Лазарова 2005, с. 246], яке в турецькій мові – *aman zaman* – має значення «не буде помилювання» [Речник на чуждите думи... 2002]. Слово *аман-заман* може бути засобом підсилення прохання, наприклад: «Един човек... отива при него да го моли за услуга: “Аман-заман, Тодоре, имам голяма нужда, помогни ми!”». – (Якийсь чоловік прийшов до нього просити про послугу: «Ради Бога, Тодоре, маю велику потребу, допоможи мені!») [Луд труд]. В інших випадках слово *аман-заман* вживається з іронічним, глузливим відтінком, наприклад: «Аман-заман, господин Станишев, нали вий, социалистите, ще спечелите следващите парламентарни избори..., та, господин Станишев, кой тогава ще стане министър-председател». – (Ради Бога, пане Станишев, адже ж ви, социалисти, переможете на наступних парламентарских выборах..., і хто ж тоді, пане Станишев, стане прем'єр-міністром?) [Сега, 21.09.04].

У мовленнєвій свідомості сучасних болгар слово *аман* означає лише емоційний стан чи ментальний акт мовця, і в сучасних болгарських словниках воно подається тільки як вигук. Мабуть, це зумовлено тим, що запозичене слово *аман* втратило зв'язок з мусульманським релігійно-культурним концептом про Божу милість.

Семантичне тлумачення вигуку як мовного знака, що виражає емоційні стани, почуття, експресивні оцінки, вольові спонукання мовців, пов'язане з описом емоцій. В основі

* Тут і далі переклад авторки статті. – Ред.

словникових тлумачень вигуків лежать назви емоцій. Слово *аман* виражає емоційні стани, більшість з яких містять агресивний компонент і описані в болгарських словниках як незадоволення [Български етимологичен речник 1962; Български тълковен речник 2001; Левонтина 2005; Речник на чуждите думи... 2002]; набридання [Български тълковен речник 2001; Речник на чуждите думи... 2002]; роздратування [Речник на турските думи... 2000]. Під агресією, вираженою засобами мови, слід розуміти будь-яке негативне чи критичне ставлення мовця до адресата чи до чогось іншого, пов'язане з бажанням зміни [Апресян].

В основі слова *аман* лежить суб'єктивна емоційна реакція людини на вплив чогось об'єктивно неприємного, що наявне постійно, багаторазово повторюється, чи таких подразників є кілька. Загальне значення слова *аман* можна описати такою схемою: щось, одне або декілька, (Р) відбувається постійно / багаторазово і викликає в людини (Х) негативні емоції.

Слово *аман* виражає негативне чи критичне ставлення мовця до чогось або до когось. Це може бути пов'язане з такими факторами:

1) дії людей: «*Аман от твоите имекерии!*» – (Набридли твої шахрайства!) [Сега, 10.01.04], «*Софиянски и Антоан пак дадоха евтино терен по схемата “Берберян”. Аман.*» – (Софійанський і Антоан знову дешево виділили землю за схемою «Берберян». Набридло) [Сега, 06.08.01];

2) власне люди: «*Аман от сценаристи в политиката!*» – (Набридли сценаристи в політиці!) [Труд, № 136, 22.05.00, с. 10], «*Аман от цигани!*» – (Набридли цигани!) [Труд, № 79, 24.03.00, с. 3];

3) стан людини: «*Летен вирус ни тръшна. Аман с тези болести!*» – (Ми підхопили вірус влітку. Осточортіли ці хвороби!) [www.clubbiberonbg.com/read.php?14,246472];

4) предмети: «*Аман от тия компютри!*» – (Набридли ці комп'ютери!) [www.techbg.com/lofiversion/index.php/f15.html],

«Аман с тези антени!» – (Набридли ці антени!) [www.mazdabg.com/viewtopic.php?t=5997];

5) зовнішні обставини: «В Софія вали от три седмици, температурите са към 17–18... Аман!» – (У Софії три тижні дощитъ, температура 17–18°... Набридло!) [www.bghelp.net/showshread/php?t=5089];

6) події: «Аман от побоища и погроми!» – (Набридли побоища и погроми!) [www.cska.bg/php?p=73712] тощо.

Слово *аман* вживається або тоді, коли щось негативне неодноразово повторюється («Софиянски и Антоан пак дадоха евтино терен по схемата “Берберян”» [Сега, 06.08.01]), або коли існує послідовність різних неприємностей: «В София вали от три седмици, температурите са към 17–18, пускам печка вечер, не мога да си нося новите летни дрехи и сандали, счупих два чадъра! Аман!» – (У Софії три тижні дощитъ, температура 17–18°, щовечора протоплюю, не можу носити новий літній одяг і сандалі, поламав дві парасолі! Набридло!) [www.bghelp.net/showshread/php?t=5089]).

Характер негативної емоції може бути різним: від незначного роздратування: «Аман от брѣмбари!». – (Набридли жуки!) [Труд, № 218, 12.08.00, с. 3]), до обурення («Аман! Само една тема за политиката ни трябва» – (Набридло! Лише про політику й говоримо) [www.yako.bnt.bg/php?p=13804]) чи навіть злості: «Аман ти казвам! Колко още ще експериментирам с нервите си?» – (Доситъ, кажу тобі! Скільки ще буду експериментувати зі своїми нервами?) [www.emotion.bg.com/viewtopic.php?t=2011]).

Лексема *аман* може вживатися в контекстах, які розкривають причину негативного переживання: «Аман от тия! Пак не са свършили работата!» – (Не можу більше їх терпіти! Знову не зробили роботу!) [Лазарова 2005, с. 250].

Слово *аман* поєднується з прийменниками *от*, *с*, *на*, вигуками *уф*, *ей*, *ай сиктир*, частками *бре*, *бе*, прислівником *вече*.

Найчастіше слово *аман* вживається у сполученні з прийменником *от*: «*Аман от псевдопатриоти, аман от псевдонационалисти, аман от псевдополитиците!*» – (*Набридли псевдопатриоти, набридли псевдонационалисти, набридли псевдополитици!*) [www.estnet.bg/viewtopic.php?t=2638&start=0&sid=0bedd25d8].

На думку Анни Лазарової [Лазарова 2005, с. 247], поєднання слова *аман* з прийменником *от* могло сформуватися під впливом інших складників, що формують семантичну парадигму «ставати неприємним»: *омръзна ми* (мені набридли), *писна ми* (мені осточортіло), *до гуша ми дойде* (ситий донесхочу), – кожен з яких сполучається з прийменником *от*. Наприклад: «*Аман от бръмбари!*» [Труд, № 218, 12.08.00, с. 3], «*Писна ми от бръмбари! До гуша ми дойде от бръмбари! Омръзна ми от бръмбари!*». Кожен член цього синонімічного ряду представлений безособовою конструкцією, до складу якої входить дієслово на позначення ментального стану мовця у третій особі минулого доконаного часу та займенник першої особи однини чи множини. Слово *аман*, виступаючи як евентуально рівноправний член цього ряду, у поєднанні з прийменником *от* набуває значення і функцій дієслова.

Оскільки маркерів особи та числа немає, то суб'єкт, що характеризується цим ментальним станом, стає відомим лише з контексту. Це дозволяє виражати солідарну негативну думку більшості про певних осіб, факти, події тощо, які стосуються всього суспільства чи певного його прошарку: «*Аман от сценаристи в политиката!*» [Труд, № 136, 22.05.00, с. 10], «*Долу политиците, аман от политиката!*» – (*Геть політиків, набридли політика!*) [Сега, 19.09.00].

Слово *аман* вживається як у звертанні до співрозмовника або прямо («*Аман от тебе!*» – (*Ти мені набриди!*) [Лазарова 2005, с. 248], «*Божилев, аман с твоите тѣпотии като народен трибун!*» – (*Божилев, досить вже з твоїми безглуз-*

дими висловлюваннями як для народного трибуна!) [Новинар, www.novinar.org/?act=news&act1=det&sql=MjE0Mz], або непрямо: «Колко трябва да вземем? – Ами, не помня... – О-о-о, аман от такива дето не помнят!» – (Скільки треба взяти? – Ну, не пам'ятаю... – Набридли такі, які не пам'ятають!) [6, 248]), так і у висловлюванні про третю особу або третіх осіб («Аман с тези вратари и нападатели» – (Годі з тими воротарями і нападаючими) [www.sport1.bg/sport1/node/33784]) чи навіть про себе самого: «Аман, значи, пак си забравих чантата в офіса!» – (Чорт, знову забув сумку в офісі!) [Лазарова 2005, с. 248]).

Слово *аман* зазвичай вживають за неофіційних обставин і при певній близькості між комунікантами. Це пояснює відсутність цього слова в серйозних текстах медійного дискурсу.

Вживання лексеми *аман* характерне для ситуацій спонтанного зближення й очікуваної одностайної емоційної реакції, що виникає в незнайомих людей, наприклад, на вулиці: «Аман от тия задръствания!» – (Набридли вже ці пробки!) [Лазарова 2005, с. 248].

Можна припустити, що вживання слова *аман* зі сполучником *с* розвинулося під впливом болгарського *стига с* (досить з, годі з) як більш експресивний його відповідник: «Аман с темата за бездомните кучета!» – (Годі вже з темою про бездомних собак!) [www.pro-anti.net/show.php?issue=720&article=3]. Часто спостерігаємо випадки їх паралельного вживання: «*Стига с това кисело мляко и аман с тая роза...*» – (Досить із цим кислим молоком і досить із цією трояндою...) [[www/unibg.org/lofiversion/index.php/t13474.html](http://www.unibg.org/lofiversion/index.php/t13474.html)]; «Аман с тоя Майк Райли. Стига с тия комплекси! Ако днес предполагаме, че сме загубили заради съдията, значи ли това, че друг път сме печелили заради съдията?» – (Досить із цим Майком Райлі. Годі із цими комплексами! Якщо цього разу вважаємо, що програли через

суддю, то чи не означає це, що іншого разу перемагали за допомогою судді?) [www.dariknews.bg/view_article.php?article_id=55370].

Інколи спостерігаються випадки поєднання слова *аман* зі сполучником *на*. Наприклад: «*Аман на държавната софра от специалисти като Даневци, Божиновци, Дибрекцияновци и др. хрантутници около тях*». – (Набрид уже державний стіл з таких спеціалістів, як Даневі, Божинові, Дибрекціянові та інших дармоїдів разом з ними) [Капитал, www.capital.bg/blog.php?storyid=30692]. Можна припустити, що тут застосовано інверсію – зміну у висловлюванні звичайного порядку слів на стилістично маркований. Інверсія в цьому разі має комунікативну мету – звернути увагу реципієнта на ту частину висловлювання, що становить для мовця найбільше значення, є інформативно-семантичним центром (тут це *държавна софра* – державний стіл). Оскільки початкова позиція висловлювання є сильною семантично, інформативний центр переноситься мовцем саме на його початок. Порядок слів у виразі словом *аман* змінений під впливом тенденції наближення мови медіа до розмовної мови.

Слово *аман* може поєднуватися з прислівником *вече* (вже). Еліас Канеті [Лазарова 2005, с. 249.] зазначає, що це слово часто вживається в ситуаціях, які є останніми у низці негативних подій, і має іллокутивну силу останнього попередження про те, що в мовця от-от урветься терпець: «*Аман вече от тази комунистическа лъжа...*» – (Набридла, що несила терпіти, ця комунистична брехня...) [www.pro-anti.net/show.php?article=3&issue=684]; «*Не е нужно да си специалист по всичко, аман вече от себенаричащи се майстори по всичко, които сами си оправят печката, пералнята, тръбите, телевизора...*» – (Не потрібно бути спеціалістом з усього, не можу терпіти майстрів-самозванців, що можуть самі ремонтувати і плиту, і пральну машину, і труби, і телевизор...) [www.retroradio.bg/new/viewtopic.php?p=3093].

Негативна семантика висловлювання посилюється, коли слово *аман* поєднується з вигуками *уф*, *ох*, *ай сиктир* і частками *бе* і *бре*: «Жените прекарват средно 31 година от живота си, спазвайки някаква диета. Уф, аман от диети!» – (У середньому 31 рік свого життя жінки дотримуються якихось дієт. Ну, досить з тими дієтами!) [www.emotion.bg.com/php?t=1299]; «Ох, аман с тия простотии за блондинки и брюнетки...» – (Ну, досить із цими дурниціями про блондинок і брюнеток) [www.kaldata.com/index.php/t30432]; «Аман от евтин популизъм. Ай сиктир!» – (Набрид уже дешевий популізм. До чорта!) [www.vratza.com/index.php?topic=2235.45]; «Трябвали Великите Българи да са българи? Аман, бе! Орлин Горанов пред Паусий Хилендарски! Росица Кирилова веднага след Райна Княгиня... Аман бе!» – (Чи треба, щоб серед Великих Болгар були наші сучасники? Невже це нормально!? Орлін Горанов перед Паїсієм Хилендарським! Росица Кирилова відразу після княгині Райни... Невже так буде?!) [www.delian.blogspot.com/2006/07/blog-post_29.html]; «Циганите нещо много започнаха да си търсят правата и пренебрегват българите. Аман, бре, аман!» – (Цигани щось почали шукати свої права і ставитися зі зневагою до болгар. Куди ж це годиться!) [www.it-lit.net/index.php?showtopic=672]; «Аман вече бе! Ще взема да си поръчам превалявания без гръмотевици... Аман от бури!» – (Ну, осточортіло вже! Замовлю собі опади без грому... Набридли грози!) [www.gyx.blogspot.com/2005_05_01_article.html].

Лексема *аман* може входити до складу висловлювання, а може вживатися окремо. У самостійній позиції воно вживається і перед висловлюванням («Аман! Само една тема за политиката ни трябва!» [www.yako.bnt.bg/viewtopic.php?p=138048&sid=d688bbb2ebedfad1fc24d597f027481a]), і після нього («Софиянски и Антоан пак дадоха евтино терен по схемата “Берберян”» [Сега, 06.08.2001]).

У складі висловлювання слово *аман* переважно вживається в кінці, наприклад: «В “прибран” вид леглото изглеж-

да като диван – адски удобно нещо, сега е абсурд да намериш такива да се продават – само с поръчка, аман...» – (Зібране ліжко має вигляд дивана – надзвичайно зручне, зараз не можна знайти таких у продажю – треба лише замовляти, на жаль...) [www.napraisam.bg/viewtopic.php?t=1570].

Інколи слово *аман* вживається для створення ефекту каламбуру: «Някой може ли да каже, къде мога да видя как вървят мачовете в Оман? Аман с тия Оман!» – (Чи може хтось сказати, де можна подивитися матчі, що відбуваються в Омані? Набрид уже той Оман!) [www.bettinginfos/php?p=18472&sid=f9].

Слово *аман* без визначеного значення [Български тълковен речник 2001; Геров 1975; Речник на чуждите думи... 2002] вживається у приспівках народних пісень. Це сприяє створенню відповідного ритму: «Градил Илия килия, градил Илия килия, ох, аман аман на пътя, на кръстопътя» [www.kpt-aleko.hit.bg/textove/pesnoika.txt]. Під впливом фольклорних текстів для забезпечення стилізації слово *аман* поширилося в сучасному поп-фолку: «Аман, аман само твой ще бъда! Аман, аман, ти отровна гъба! Аман, аман, аман, пощади ме! Да не ходиш с други закълни се!» (Ростислава «Отровна гъба») [www.textove.com/text.php?song=6946].

Дискурсивне слово *аман* є важливим складником сучасної болгарської мови. Воно запозичене в болгарську мову з арабської через посередництво турецької. У сучасній болгарській мові слово *аман* втратило зв'язок з вихідною концептосферою про Божу милість і виражає лише емоційний стан людини. Воно може позначати незадоволення, роздратування, обурення, досаду, злість. Слово *аман* вживають тоді, коли щось негативне неодноразово повторюється чи існує послідовність неприємностей. *Аман* може існувати поза висловлюванням або входити до складу висловлювання, може вживатися самостійно чи в поєднанні з прийменниками *от, с, на*, вигуками *уф, ей, ай сиктир*, частками *бре, бе*, прислівником *вече*.

ЛИТЕРАТУРА

Апресян В. Ю. Имплицитная агрессия в языке [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.russian.slavica.org/article487.html>.

Български етимологичен речник. – София: Издателство на българската академия на науките, 1962. – Т. 1.

Български тълковен речник / Л. Андрейчин, Л. Георгиев, Ст. Илиев и др. / 4 изд., допълнено и преработено от Димитър Попов. – София: Наука и изкуство, 2001. – 1093 с.

Дискурсивные слова русского языка: опыт контекстно-семантического описания / под ред. К. Киселевой и Д. Пайара. – М.: Метатекст, 1998. – 447 с.

Геров Н. Речник на българския език. Фототипно издание. – София: Български писател, 1975. – Т. 1.

Лазарова А. Комуникативните биографии на аман в съвременния български и в новогръцкия език // Сб. изследвания в чест на Стойна Пороманска / съст. и ред. Кирил Павликиянов. – София: Фабер, 2005. – С. 243–260.

Левонтина И. Б. Ишь / И. Б. Левонтина // Сокровенные смыслы: Слово. Текст. Культура: сб. статей в честь Н. Д. Арутюновой / отв. ред. Ю. Д. Апресян. – М.: Языки славянской культуры, 2004. – С. 305–318.

Левонтина И. Б. Об одной загадке частицы ведь [Электронный ресурс]. – Режим доступа: www.dialog.ru/archiv/2005.

Речник на турските думи в съвременния български печат / Весела Кръстева. – София: Лаков ПРЕСС, 2000.

Речник на чуждите думи в българския език с приложения / Иван Габеров, Диана Стефанова / 5 изд. – Велико Търново: GABEROFF, 2002.

Тълковен речник на турцизмите в българския език / Весела Кръстева. – София: СКОРПИО ви, 2003. – 248 с.

A dictionary of turkisms in Bulgarian / Alf Grannes, Kjetil Rå Nauge, Nayriye Süleymanoğlu. – Oslo: Novus forlag, 2002.

Статья посвящена исследованию происхождения, значения и функционирования заимствованного дискурсивного слова *аман* в современном болгарском языке. Раскрыта вытекающая концептосфера *аман*, комплексно проанализированы его семантические, морфологические, синтаксические, структурные и коммуникативные характеристики.

Ключевые слова: *аман*, дискурсивные слова, заимствование, семантика.